

پیش‌ها و پانچ‌ها

پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر منصوب‌ها شیخ محمد صالح المنجد حفظه الله تعالى

موضوع:

احکام؛ نماز؛ نمازهای واجب یومیّه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پرسش

نویسنده: مهدی طارمی

تاریخ: ۱۳۹۶/۱/۲۷

آیا می‌شود طرز نماز خواندن بنا بر فتاوی‌ای علامه منصور هاشمی خراسانی را برایمان ارسال کنید. البته نه اینکه مثل رساله انواع و اقسام فتاوی‌های مسایل را بنویسید، بلکه مثلاً بگویید: اول نیت بعد تکبیر بعد حمد بعد اینکه سوره می‌خوانیم که مثلاً واجب است یا مستحب الی آخر سلام. ممنون اگر زحمتش را متقبل شوید.

پاسخ

تاریخ: ۱۳۹۶/۲/۲

نماز در کتاب خداوند عبارت از تکبیر، قرائت، رکوع و سجود با تسبیح پروردگار و صلوات و سلام بر پیامبر، بدون جهر و اخفات بسیار، در اوقاتی معین و در حال طهارت، خشوع و روی داشتن به قبله و با اخلاص برای خداوند است؛ چنانکه برای تکبیر فرموده است: «وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ»^۱؛ «و پروردگارت را تکبیر گوی» و فرموده است: «وَكَبِّرَهُ تَكْبِيرًا»^۲؛ «و او را به تکبیر بزرگ شمار» و برای قرائت فرموده است: «عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصَوْهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ»^۳؛ «دانست که شما آن را احصا نخواهید کرد، پس از شما درگذشت، پس هر چه از قرآن که میسر شد را قرائت کنید» و آن را در حال قیام پسندیده و فرموده است: «مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ»^۴؛ «از اهل کتاب گروهی ایستاده آیات خداوند را تلاوت می‌کنند» و برای رکوع و سجود فرموده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»^۵؛ «ای کسانی که ایمان آوردید! رکوع و سجود کنید و پروردگارتان را بپرستید و کار نیک انجام دهید باشد که رستگار شوید»

۱. المذثر / ۳

۲. الإسراء / ۱۱۱

۳. المزمّل / ۲۰

۴. آل عمران / ۱۱۳

۵. الحجّ / ۷۷

و برای تسبیح پروردگار با اسم «عظیم» فرموده است: **«فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ»**^۱؛ «پس به اسم عظیم پروردگارت تسبیح بگوی» و برای تسبیح پروردگار با اسم «اعلی» فرموده است: **«سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى»**^۲؛ «اسم اعلائی پروردگارت را تسبیح بگوی» و برای تسبیح به ستایش او در سجود فرموده است: **«فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ»**^۳؛ «پس به ستایش پروردگارت تسبیح بگوی و از سجده کنندگان باش» و برای صلوات و سلام بر پیامبر فرموده است: **«إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا»**^۴؛ «هرآینه خداوند و فرشتگانش بر پیامبر صلوات می‌فرستند، ای کسانی که ایمان آوردید! بر او صلوات بفرستید و با تسلیم سلام بدهید» و برای عدم جهر یا اخفات بسیار در نماز فرموده است: **«وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتُ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا»**^۵؛ «و نمازت را به جهر یا اخفات (بسیار) نخوان و میان آن راهی بجوی» و برای معین بودن اوقات آن فرموده است: **«إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا»**^۶؛ «هرآینه نماز بر مؤمنان در اوقاتی معین واجب است» و برای طهارت لباس و بدن از خبث فرموده است: **«وَتَيَابِغُكَ فَطَهِّرْ»** و **«وَالرُّجُزَ فَاهْجُزْ»**^۷؛ «و لباست را تطهیر کن و از آلودگی دوری جوی» و برای طهارت از حدث فرموده است: **«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا»**^۸؛ «ای کسانی که ایمان آوردید! هرگاه به نماز بر می‌خیزید روی‌هاتان و دست‌هاتان تا آرنج‌ها را بشویید و بر سرهاتان و پاهاتان تا دو برآمدگی مسح کنید و اگر جنب بودید غسل نمایید» و برای خشوع در آن که مستلزم اجتناب از سخن گفتن با دیگران و اعمال زائد دیگر است فرموده است: **«الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ»**^۹؛ «کسانی که در نمازشان خاشع هستند» و برای روی داشتن به قبله فرموده است: **«وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ»**^{۱۰}؛ «و از هر جا که بیرون شدی روی خود را به سمت مسجد الحرام بگردان و هر جا که بودید روی‌هاتان را به سمت آن بگردانید» و برای اخلاص برای خداوند فرموده است: **«فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ»**^{۱۱}؛ «پس خداوند را با خالص کردن دین برایش بخوانید» و فرموده است: **«وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ»**^{۱۲}؛

۱. الواقعة / ۷۴
۲. الأعلى / ۱
۳. الحجر / ۹۸
۴. الأحزاب / ۵۶
۵. الإسراء / ۱۱۰
۶. النساء / ۱۰۳
۷. المدثر / ۴ و ۵
۸. المائدة / ۶
۹. المؤمنون / ۲
۱۰. البقرة / ۱۵۰
۱۱. غافر / ۱۴
۱۲. البينة / ۵

«و امر نشدند مگر به اینکه خداوند را با خالص کردن دین برایش عبادت کنند» و پیامبر خداوند تعداد، ترتیب و جزئیات هر یک را تبیین کرده و فرموده است: «**صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أَصْلِي**»؛ «نماز بگزارید بدان صورت که دیدید من نماز می گزارم» و آن - بنا بر روایات متواتر - به صورت زیر است:

۱. تکبیرة الإحرام در حال نزدیک کردن دست‌ها به گوش‌ها

۲. قرائت حمد و سوره‌ای دیگر پس از آن جز در رکعت سوم و چهارم که قرائت حمد در آن دو کافی است.

۳. رکوع و گفتن سه بار «**سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ**» یا «**سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ**» در آن با طمأنینه

۴. قیام بعد از رکوع و گفتن «**سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ**» یا «**سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ**» در آن با طمأنینه

۵. دو سجده و گفتن سه بار «**سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى**» یا «**سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى وَبِحَمْدِهِ**» در هر یک با طمأنینه و نشستن کامل میان آن دو

۶. تشهد و صلوات بر پیامبر و آن در نماز منصور هاشمی خراسانی حفظه الله تعالی به این صورت است: «**التَّحِيَّاتُ الْمُبَارَكَاتُ وَالصَّلَوَاتُ الطَّيِّبَاتُ لِلَّهِ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ**»، گاه با افزودن: «**كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ**» در تشهد اول و استعاذه در تشهد آخر به این صورت: «**وَأَعِدَّنِي مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ وَأَعِدَّنِي مِنْ فِتْنَةِ الْمَخْيَا وَالْمَمَاتِ وَأَعِدَّنِي مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَعَذَابِ النَّارِ**».

۷. تسلیم بر پیامبر، صالحان و نمازگزاران و آن در نماز منصور هاشمی خراسانی حفظه الله تعالی به این صورت است: «**السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ**» و سپس در حال التفات به طرف راست: «**السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ**» و در حال التفات به طرف چپ در صورتی که نمازگزاری در طرف چپ باشد: «**السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ**» و در نهایت گفتن تکبیر که نقطه‌ی آغاز و پایان نماز و حدّ فاصل میان اعمال آن است.

این نمازی است که همه‌ی مسلمانان از مذاهب مختلف آن را صحیح می‌دانند و تنها درباره‌ی برخی جزئیات آن اختلاف نظر دارند؛ مانند تکتّف در حال قیام و گفتن «بسم الله الرحمن الرحيم» در قرائت و گفتن «آمین» و قرائت کمتر از یک سوره بعد از حمد و رفع یدین در تکبیرات و قنوت در رکعت دوم و نهادن پیشانی بر خاک و استراحت پیش از برخاستن و تمایل به جهر یا اخفات در اذکار و داخل کردن بخشی از سلام در تشهد و گفتن تسبیحات به جای قرائت در رکعت سوم و چهارم و

۱. مسند الشافعی، ص ۵۵؛ سنن الدارمی، ج ۱، ص ۲۸۳؛ صحیح البخاری، ج ۱، ص ۱۵۵؛ صحیح ابن خزیمه، ج ۱، ص ۲۹۵؛ السنن الكبرى للبيهقي، ج ۲، ص ۳۴۵

جمع میان دو نماز بدون عذر و جزئیاتی از این دست که عموماً مبتنی بر روایات واحد و متعارض هستند و جنبه‌ی استحباب یا کراهت دارند و انجام یا ترکشان مبطل نماز نیست^۱. این به معنای آن است که نماز متعارف و معمول در میان مسلمانان از اهل سنت و اهل تشیع مجزی است، هر چند برخی اعمال آنان در آن بدون دلیل کافی و تبعاً مکروه هستند؛ مانند تکتف در حال قیام^۲ و ترک «بسم الله الرحمن الرحیم» که بر خلاف بیشتر روایات رسیده و بر خلاف احتیاط است و «آمین» گفتن بعد از حمد با توجه به اینکه خاستگاهی یهودی و مسیحی دارد و ورودش از پیامبر اسلام ثابت نیست و قرائت کمتر از یک سوره بعد از حمد که بر خلاف بیشتر روایات رسیده و بر خلاف احتیاط است و ترک قنوت که ترک عملی صالح و مسنون است و سجده بر غیر خاک که بر خلاف سنت پیامبر و دورتر از خشوع مطلوب در نماز است^۳ توسط اهل سنت و مانند جهر در اذکار که بر خلاف ظاهر و عموم آیات ذکر است^۴ و جمع میان دو نماز بدون عذر که ترک اولی محسوب می‌شود^۵ توسط اهل تشیع.

از اینجا دانسته می‌شود چیزی که جای نگرانی دارد، صورت نماز نیست؛ چراکه همه‌ی مسلمانان کم یا بیش با صورت نماز آشنایند و در مجموع آن را «صحیح» بر پا می‌دارند، بل چیزی که جای نگرانی دارد، «قبول» نماز است؛ چراکه آن جز از پرهیزکاران قبول نمی‌شود؛ چنانکه خداوند فرموده است: **﴿إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ﴾**^۶؛ «خداوند تنها از پرهیزکاران قبول می‌کند» و آنان کسانی هستند که برای خداوند در قانون‌گذاری و حکمرانی شریکی نمی‌گیرند و با امامی جز خلیفه‌ی او در زمین بیعت نمی‌کنند و از تقلید دیگران می‌پرهیزند و آنان اندکی از مسلمانانند، در حالی که عاقبت تنها برای آنان است؛ چنانکه فرموده است: **﴿إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ﴾**^۷؛ «هرآینه عاقبت برای پرهیزکاران است».

تعليقات

پرسش‌ها و پاسخ‌های فرعی

نویسنده: محسن روزبهانه تاریخ: ۱۴۰۰/۵/۲۱

پرسش فرعی ۱

سؤالاتی درباره‌ی کیفیت نماز دارم که در پرسش و پاسخ فوق و سایر مطالب سایت به پاسخ آن‌ها واقف نشدم. لطفاً راهنمایی بفرمایید.

۱. در این باره، بنگرید به: پرسش و پاسخ ۱۱۳.
۲. بنگرید به: گفتار ۵۹ و پرسش و پاسخ ۷۴.
۳. بنگرید به: پرسش و پاسخ ۵۳.
۴. بنگرید به: پرسش و پاسخ ۲۲۰.
۵. بنگرید به: پرسش و پاسخ ۱۸۲.
۶. المائدة/ ۲۷
۷. هود/ ۴۹

۱. آیا می‌توان در رکوع، فقط یک بار گفت: «سبحان ربِّي العظيم وبحمده» و در هر سجود، فقط یک بار گفت: «سبحان ربِّي الأعلى وبحمده» یا سه بار تسبیح گفتن واجب است؟ اگر سه بار تسبیح گفتن واجب است، آیا می‌توان گفت: «سبحان الله، سبحان الله، سبحان الله»؟

۲. آیا در رکعت سوم و چهارم نماز، می‌توان به جای سوره‌ی حمد، تسبیحات اربعه (یعنی سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر) را خواند، چنانکه در بین شیعه رایج است؟ اگر می‌توان، آیا یک بار کافی است یا حتماً باید سه بار خوانده شود؟

۳. آیا در سلام آخر نماز، فقط این ذکر کفایت می‌کند: «السلام عليكم ورحمة الله وبركاته»، یا حتماً باید دو عبارت دیگری که بین مسلمانان رایج است، یعنی «السلام عليك أيها النبي ورحمة الله وبركاته، السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين» هم خوانده شود؟

۴. اگر جواب تخفیفاتی که در بالا پرسیدم منفی است، یعنی آن تخفیفات جایز نیست، آیا برای کسی که مقدار زیادی نماز قضا دارد، راهی هست که نمازهای قضای خود را مختصرتر به جا آورد؟

ممنون از پاسخگویی شما بزرگواران و مؤمنان

تاریخ: ۱۴۰۰/۵/۳۱

پاسخ به پرسشی فرعی ۱

لطفاً به نکات زیر توجه فرمایید:

۱. اکثر عالمان مذاهب، تسبیح یا ذکر دیگری را در رکوع و سجود واجب ندانسته‌اند؛ به این دلیل که خداوند به رکوع و سجود امر کرده است و آن دو بدون تسبیح یا ذکر دیگری نیز تحقق می‌یابند و به این دلیل که در روایتی از پیامبر درباره‌ی اعمال نماز، تنها از رکوع و سجود یاد شده و از تسبیح یا ذکر دیگری برای آن دو یاد نشده است، ولی گروهی از عالمان مذاهب که تسبیح را در رکوع و سجود واجب دانسته‌اند، درباره‌ی تعداد آن اختلاف کرده‌اند؛ به این صورت که برخی یک بار تسبیح و برخی سه بار تسبیح را در آن دو واجب دانسته‌اند و این در حالی است که برای هر یک از این دیدگاه‌های متعارض، روایتی با سند صحیح یافت می‌شود! از این رو، علامه منصور هاشمی خراسانی حفظه الله تعالی، روایات غیر متواتر را اگرچه با سند صحیح رسیده باشند، حجت نمی‌داند و معتقد است که برای شناخت احکام خداوند در زمان غیبت خلیفه‌ی او، چاره‌ای جز رجوع به آیات قرآن و روایات متواتر وجود ندارد و مستفاد از آیات قرآن، وجوب تسبیح خداوند در نماز با نام عظیم، با نام اعلی و با حمد اوست؛ چنانکه فرموده است: ﴿فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ﴾؛

«پس به نام عظیم پروردگارت تسبیح بگویی» و فرموده است: **«سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى»**؛ «نام اعلائی پروردگارت را تسبیح بگویی» و فرموده است: **«وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ»**؛ «و به حمد پروردگارت تسبیح بگویی پیش از طلوع آفتاب و پیش از غروب» و فرموده است: **«وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ»**؛ «و به حمد پروردگارت تسبیح بگویی در شام‌گاه و صبح‌گاه» و این کاری است که با یک بار گفتن **«سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ»** و **«سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى»** و **«سُبْحَانَ رَبِّيَ وَبِحَمْدِهِ»** یا افزودن **«وَبِحَمْدِهِ»** به یکی از دو تسبیح پیشین در هر نماز، تحقق می‌یابد و مستفاد از روایات متواتر که قدر مشترک و متیقن روایات موجود هستند این است که جای تسبیح خداوند در نماز، رکوع و سجود است. بنابراین، اگر کسی در یکی از رکوع‌ها و سجودهای نماز، یک بار **«سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ»** و یک بار **«سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى»** و یک بار **«سُبْحَانَ رَبِّيَ وَبِحَمْدِهِ»** بگوید، یا **«وَبِحَمْدِهِ»** را به یکی از دو تسبیح پیشین بیفزاید، امر خداوند و پیامبرش را امتثال کرده و نماز او صحیح است، اگر چه در سایر رکوع‌ها و سجودهای نماز، تنها سه بار یا حتی یک بار **«سُبْحَانَ اللَّهِ»** گفته باشد، یا حتی -چنانکه اکثر عالمان مذاهب گفته‌اند- در حالت طمأنینه سکوت کرده باشد، ولی اگر در هیچ یک از رکوع‌ها و سجودهای نماز، **«سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ»** یا **«سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى»** یا تسبیح به حمد خداوند را نگوید، نماز او باطل است و نیاز به اعاده دارد، اگر چه در هر یک از رکوع‌ها و سجودهای آن، سه بار **«سُبْحَانَ اللَّهِ»** یا ذکری دیگر گفته باشد؛ چراکه او امر خداوند و پیامبرش را امتثال نکرده است. این نکته‌ی مهمی است که علامه منصور هاشمی خراسانی حفظه الله تعالی آن را تبیین فرموده است؛ چنانکه یکی از یارانش ما را خبر داد، گفت:

«سَأَلْتُ الْمَنْصُورَ عَنْ أَدْنَى مَا يُجْزِي مِنَ التَّسْبِيحِ فِي الصَّلَاةِ، فَقَالَ: ثَلَاثُ تَسْبِيحَاتٍ: <سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ> وَ<سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى> وَ<سُبْحَانَ رَبِّيَ وَبِحَمْدِهِ>، قُلْتُ: أَلَا يُجْزِي <سُبْحَانَ اللَّهِ> ثَلَاثًا؟ فَقَالَ: لَا، ثُمَّ قَالَ: كُلُّ صَلَاةٍ لَا يُسَبِّحُ اللَّهُ فِيهَا بِاسْمِهِ الْعَظِيمِ فَلَيْسَتْ بِصَلَاةٍ، وَكُلُّ صَلَاةٍ لَا يُسَبِّحُ اللَّهُ فِيهَا بِحَمْدِهِ فَلَيْسَتْ بِصَلَاةٍ»؛ «از منصور درباره‌ی کمترین تسبیحی که در نماز کفایت می‌کند پرسیدم، پس فرمود: سه تسبیح: **<سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ>** و **<سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى>** و **<سُبْحَانَ رَبِّيَ وَبِحَمْدِهِ>**، گفتم: آیا سه بار **<سُبْحَانَ اللَّهِ>** کفایت نمی‌کند؟ فرمود: نه، سپس فرمود: هر نمازی که خداوند در آن با نام عظیمش تسبیح نشود، نماز نیست و هر نمازی که خداوند در آن با نام اعلایش تسبیح نشود، نماز نیست و هر نمازی که خداوند در آن با حمدش تسبیح نشود، نماز نیست».

۱. الأعلی / ۱
 ۲. ق / ۳۹
 ۳. غافر / ۵۵

به نظر می‌رسد که این نکته‌ی مهم، از چشم عالمان مذاهب پنهان مانده است؛ چراکه آنان تسبیح را یا در هیچ یک از رکوع‌ها و سجودهای نماز واجب ندانسته‌اند، یا در همه‌ی آن‌ها واجب دانسته‌اند، ولی محدود به این سه سیاق ندانسته‌اند و مثلاً گفتن «سُبْحَانَ اللَّهِ» را کافی پنداشته‌اند و با این وصف، بیان علامه منصور هاشمی خراسانی حفظه الله تعالی، بیان ممتاز و بدیعی است.

آری، اکتفا به تسبیحات مذکور در یکی از رکوع‌ها و سجودها، نمازی حدّاقلی است که می‌توان در وقت ضرورت به آن اکتفا کرد؛ مانند وقت جنگ، یا خطر، یا بیماری، یا سفر دشوار، یا نگرانی از فوت شدن نماز، یا نگرانی از فوت شدن حاجتی مهم، ولی اکتفا به آن در اوقات دیگر، پسندیده نیست، بلکه ناروا محسوب می‌شود؛ چراکه خداوند فرموده است: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا﴾؛ «ای کسانی که ایمان آوردید! خداوند را یاد کنید یاد کردنی بسیار»، در حالی که مسلماً کسی که او را در رکوع یا سجودی یاد نمی‌کند، یا صرفاً یک بار یاد می‌کند، او را بسیار یاد نمی‌کند و این به معنای عدم امتثال امر اوست که جایز نیست. وانگهی چنین کاری، از صفات منافقان دانسته شده؛ چنانکه خداوند در وصف آنان فرموده است: ﴿وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كَسَالَى يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا﴾؛ «و چون به نماز بر می‌خیزند، با کسالت بر می‌خیزند و برای مردم تظاهر می‌کنند و خداوند را جز اندکی یاد نمی‌کنند»، در حالی که مسلماً تشبّه به منافقان جایز نیست. بنابراین، یاد نکردن خداوند در برخی رکوع‌ها و سجودهای نماز، یا اکتفا به یک بار یاد کردن او در آن‌ها، جز در وقت ضرورت اشکال دارد؛ چنانکه یکی از یارانمان ما را خبر داد، گفت:

«سَمِعْتُ الْمَنْصُورَ يَقُولُ: لَا يُجْزِي الْمُصَلِّيَ فِي رُكُوعِهِ وَلَا سُجُودِهِ أَقْلٌ مِنْ ثَلَاثِ تَسْبِيحَاتٍ، وَذَلِكَ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا﴾، وَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا﴾، فَمَنْ سَبَّحَ فِي رُكُوعِهِ أَوْ سُجُودِهِ أَقْلٌ مِنْ ثَلَاثِ تَسْبِيحَاتٍ فَلَا صَلَاةَ لَهُ، إِلَّا أَنْ يَكُونَ خَائِفًا أَوْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ»؛ «شنیدم منصور می‌فرماید: نمازگزار را در رکوع و سجودش کمتر از سه تسبیح کفایت نمی‌کند و آن به دلیل سخن خداوند است که فرموده است: <ای کسانی که ایمان آوردید! خداوند را یاد کنید یاد کردنی بسیار> و فرموده است: <و خداوند را جز اندکی یاد نمی‌کنند>، پس هر کس در رکوع یا سجودش کمتر از سه تسبیح بگوید، نمازی برای او نیست، مگر اینکه بیمناک یا بیمار یا در سفری باشد».

همچنانکه یکی دیگر از یارانمان ما را خبر داد، گفت:

۱. الأحزاب / ۴۱
۲. النساء / ۱۴۲

«صَاحِبَةُ الْمُنْصُورِ سِنِينَ مِنْ عُمْرِي، فَوَجَدْتُهُ يَقُولُ فِي كُلِّ رُكُوعٍ: <سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ> ثَلَاثًا، وَفِي كُلِّ سُجُودٍ: <سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى وَبِحَمْدِهِ> ثَلَاثًا، إِلَّا أَنْ يَكُونَ مُتَنَفِّلاً أَوْ عَلَى حَاجَةٍ مُهِمَّةٍ، فَيَقُولُهُمَا مَرَّةً وَاحِدَةً، وَأَخْيَانًا يَفْتَنُصِدُ فَيَقُولُ فِي الرُّكُوعِ: <سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ، سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ، سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ>، وَفِي السُّجُودِ: <سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى، سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى، سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى وَبِحَمْدِهِ>»؛

«سال‌هایی از عمرم را با منصور مصاحبت کردم، پس او را یافتم که در هر رکوع می‌گوید: <سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ> سه مرتبه و در هر سجود می‌گوید: <سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى وَبِحَمْدِهِ> سه مرتبه، مگر اینکه نافله بگزارد، یا کاری مهم داشته باشد، پس آن دو را یک بار بگوید و گاه (کاری) میان (این دو) را انجام می‌دهد، پس در رکوع می‌گوید: <سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ، سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ، سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ> و در سجود می‌گوید: <سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى، سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى، سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى وَبِحَمْدِهِ>».

حاصل آنکه سه بار تسبیح خداوند در هر رکوع و سجود، برای کسی که ترس از خطر یا ضرر قابل توجهی ندارد، واجب است، ولی یک بار تسبیح خداوند در هر رکوع و سجود، بلکه در یکی از رکوع‌ها و سجودهای نماز به سه صورت مذکور، برای کسی که ترس از خطر یا ضرر قابل توجهی دارد، کفایت می‌کند.

۲. میان عالمان مذاهب اختلافی نیست که خواندن سوره‌ی حمد در رکعت سوم و چهارم نماز، جایز است و کفایت می‌کند، ولی درباره‌ی جواز و کفایت ذکر و تسبیح به جای آن، اختلاف است؛ به این صورت که بیشتر آنان، این کار را جایز و کافی ندانسته‌اند؛ چراکه به نظر آنان، صدور آن از پیامبر ثابت نیست، ولی گروهی از آنان مانند حنفیه و شیعه آن را جایز و کافی دانسته‌اند و نظر اینان درست است؛ چراکه ممکن است صدور آن از پیامبر ثابت نباشد، ولی صدور آن از اهل بیت پیامبر ثابت است^۱ و اهل بیت پیامبر به سنت پیامبر آگاه‌ترند، بل از برخی روایات آنان استنباط می‌شود که وظیفه‌ی نمازگزار در رکعت سوم و چهارم نماز، حمد و ثنای خداوند است و جواز و کفایت خواندن سوره‌ی حمد در آن دو، از این روست که سوره‌ی حمد، مشتمل بر حمد و ثنای خداوند است؛ چنانکه به عنوان نمونه، از امام جعفر صادق علیه السلام روایت شده است: «تُسَبِّحُ وَتُحَمِّدُ اللَّهَ وَتَسْتَغْفِرُ لِدُنْيِكَ، فَإِنْ شِئْتَ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ، فَإِنَّهَا تَحْمِيدٌ وَدُعَاءٌ»^۲؛ «(در این دو رکعت) خداوند را تسبیح و حمد می‌گویی و برای گناهت استغفار می‌کنی،

۱. بنگرید به: مصنف عبد الرزاق، ج ۲، ص ۱۰۰؛ مصنف ابن ابي شيبة، ج ۱، ص ۳۲۷؛ الأحكام ليحيى بن حسين، ج ۱، ص ۹۴ و ۹۵؛ الأوسط في السنن والإجماع والاختلاف لابن المنذر، ج ۳، ص ۱۱۴؛ مختصر اختلاف العلماء للطحاوي، ج ۱، ص ۲۱۶؛ الكافي للكليني، ج ۳، ص ۳۱۹؛ من لا يحضره الفقيه لابن بابويه، ج ۱، ص ۲۹۲؛ تهذيب الأحكام للطوسي، ج ۲، ص ۹۸؛ مستطرفات السرائر لابن إدريس، ص ۱۳۰.

۲. تهذيب الأحكام للطوسي، ج ۲، ص ۹۸.

یا اگر می‌خواهی سوره‌ی فاتحه را می‌خوانی؛ چراکه آن حمد و دعاست». به همین دلیل است که سوره‌ی حمد در رکعت سوم و چهارم نماز، هیچ‌گاه به صورت جهر، یعنی با صدای بلند، خوانده نمی‌شود؛ چراکه خواندن آن در این دو رکعت، از باب قرائت قرآن نیست، بل از باب حمد و دعاست که بهتر است با صدای آهسته خوانده شود. با این حال، کسانی که ذکر و تسبیح به جای آن را جایز و کافی دانسته‌اند، درباره‌ی اینکه کدام یک افضل است، اختلاف دارند. نظر علامه منصور هاشمی خراسانی حفظه الله تعالی این است که قرائت سوره‌ی حمد برای امام جماعت و کسی که به تنهایی نماز می‌گزارد و ذکر و تسبیح برای مأوم، افضل است؛ چنانکه یکی از یارانش ما را خبر داد، گفت:

«سَأَلْتُ الْمَنْصُورَ عَنِ الْقَوْلِ فِي الرَّكْعَتَيْنِ الْأَخِيرَتَيْنِ، فَقَالَ: إِنَّهُ مِنَ الْأَمْرِ الْمَوْسِعِ، مَنْ شَاءَ قَرَأَ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ، وَمَنْ شَاءَ سَبَّحَ، قُلْتُ: فَأَيُّهُمَا أَفْضَلُ؟ قَالَ: الْقِرَاءَةُ أَفْضَلُ لِلْإِمَامِ وَالْمُنْفَرِدِ، وَالتَّسْبِيحُ أَفْضَلُ لِلْمَأْمُومِ»؛ «از منصور درباره‌ی چیزی که در رکعت سوم و چهارم گفته می‌شود پرسیدم، پس فرمود: آن از چیزهایی است که وسعت داده شده‌اند، هر کس می‌خواهد سوره‌ی فاتحه را بخواند و هر کس می‌خواهد تسبیح بگوید، گفتم: کدام یک افضل است؟ فرمود: قرائت برای امام و منفرد افضل است و تسبیح برای مأوم افضل است».

ذکر و تسبیحی که در روایات اهل بیت برای رکعت سوم و چهارم روایت شده، «سُبْحَانَ اللَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ» است که یک بار گفتن آن کافی است؛ چراکه مشتمل بر چهار ذکر است و از این رو، به تنهایی «ذکر کثیر» محسوب می‌شود، هر چند طبیعتاً اگر سه بار گفته شود، بهتر است و ثواب بیشتری دارد.

۳. سلام دادن به پیامبر، مانند صلوات فرستادن بر او، در نماز واجب است؛ به دلیل سخن خداوند که فرموده است: «إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا»؛ «هرآینه خداوند و فرشتگانش بر پیامبر صلوات می‌فرستند، ای کسانی که ایمان آوردید! بر او صلوات فرستید و به نیکی سلام دهید». بر این اساس و با توجه به روایات متواتر و مشهور، بر نمازگزار واجب است که در پایان تشهد، بر پیامبر صلوات فرستد و در آغاز سلام، به نیکی به او سلام دهد و آن به این صورت است که بگوید: «السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ»، یا «السَّلَامُ عَلَى النَّبِيِّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ»، ولی سلام دادن نمازگزار به دیگران واجب نیست، بلکه مستحب است و آن به این صورت است که بگوید: «السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ» و سپس اگر کسی پیرامون اوست، به سویس روی نماید و بگوید: «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ».

یا «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ»، یا «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ» و اگر کسی پیرامون او نیست، به سوی فرشته‌ای که در طرف راست اوست روی نماید و یکی از این سه عبارت را بگوید؛ چراکه آن سنت است، هر چند می‌تواند به «السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ» بسنده کند.

۴. کسی که قضای نمازهای بسیاری بر عهده دارد و از مرگ پیش از به جای آوردن آن بیمناک است و به سبب اشتغال به کارهای ضروری زندگی، وقت محدودی دارد، می‌تواند به واجبات و مستحبات مؤکد آنها بسنده کند؛ به این صورت که مثلاً پس از خواندن سوره‌ی حمد، در رکعت اول، سوره‌ی توحید و در رکعت دوم، سوره‌ی کوتاهی مانند کوثر یا عصر یا نصر را بخواند و در رکوع اول، یک بار بگوید: «سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ» و در سجود اول، یک بار بگوید: «سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى وَبِحَمْدِهِ»، تا تسبیحات واجب را به جای آورده باشد و سپس در باقی رکوع‌ها و سجودها، به سه بار «سُبْحَانَ اللَّهِ» بسنده کند و قنوت را به جای نیاورد و در رکعت سوم و چهارم، یک بار بگوید: «سُبْحَانَ اللَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ» و در سلام نماز نیز پس از سلام دادن به پیامبر، به «السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ»، یا «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ» بسنده کند. این برای آن است که در مقایسه با حالت عادی، مقدار بیشتری از نمازهایی که در ذمه دارد را به جای آورد، نه برای اینکه همان مقدار کمتر را سریع‌تر به جای آورد تا زودتر به کارهای دنیوی و غیر ضروری خود برسد؛ چراکه خداوند فرموده است: ﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا﴾؛ «و هر کس از خداوند بترسد، برای او در کارش آسانی قرار می‌دهد».

بایکة اطلاع بر سنی بر فتره منصورها می جراسانی
بیتک مطلب لوی

